

Világnézet és világnézettan.

Megjegyzések Péter Zoltán (Világnézettani alapvetés, Debrecen 1939. 219 l.) és Tankó Béla (A világnézet kérdése és a református elvek, Debrecen 1939. 98 l.) tanulmányához.

Ez a két — egymástól különböző célkitűzéssel megírt — tanulmány, amely a szó legmélyebb emberi vonatkozásában gyakorlati érdekű és egyben aktuális kérdéssel, a világnézet problémájával foglalkozik, igen érdekes és tanulságos módon egészíti ki egymást.

Péter Zoltán nagy tárgyismerettel, széles körre kiterjedő tájékozottsággal és világos okfejtéssel megírt fejtegetéseinek alapja és benső hajtóereje az a meggyőződés, hogy nemcsak »jogosan beszélhetünk tudományos világnézetről«, hanem egyúttal »kereshetjük az abszolút érvényű világnézet törvényszerűségeit» is. Szerinte: »Lehetséges olyan tudományos vizsgálódás, amely céljaul tűzi ki a tudományos világnézet lehetőleg teljes érvényű törvényszerűségeinek kutatását.»

A világnézet kérdéseinek a legkülönbözőbb szellemi életkörrökkel: a tudománnyal, a történelemmel, kultúrával, az értékeléssel és hittel, az erkölcsi és esztétikai állásfoglalással és az érzésvilággal való vonatkozásait abból a célból nyomozza végig, hogy előkészítse ezt az elgondolt világnézettant.

Tankó Béla tanulmányának tulajdonképpeni tárgya a keresztény, pontosabban a református világnézet elveinek megállapítása, a világnézet filozófiai alapvetésével csak könyvének bevezető fejezeteiben foglalkozik részletesebben. Ezek a bevezető fejezetek azonban éppen azért döntő jelentőségűek, a közösen felvetett kérdés — a világnézet belső lényege — megoldása szempontjából, mert a szerző elmélyült filozófiai álláspontjáról ebben a könyvben a világnézet végső értelme is feltárul előttünk.

A két gondolkodó egybehangzóan állapítja meg a világnézetnek a világgéppel, a világról alkotott tárgyi képeinkkel, világnézetünk tárgyi alapjával való összefüggését. Péter szerint »a világnézet semmi egyéb, mint értékelt világgép«, vagy kimerítőbben és teljesebben: »a világ egységes képével szemben elfoglalt tudatos, értékelő állásfoglalás és belőle sarjadó magatartás. Csak a tudatba emelt élményvilág összesége és rendszere nevezhető

világnézetnek, anyagát a szellemi lét a maga teljességében alkotja (a világnézet egyetemessége); az intelligencia által meghatározott s szorosan összefügg az élet áramló benyomásaival s ennek következtében sohasem kész alkotás, hanem az öntudatos ember előtt álló örök feladat, s mint ilyen, legbensőbb ügyünk, a személységben kiteljesedő egyéniség legszemélyesebb terméke. Az ember, az egyén a vele szemben álló valóságot azért igyekszik megérteni, egységbe foglalni és értékelni, hogy állást foglalhasson az élet gyakorlati kérdéseiben.

Ezek a világosan megfogalmazott tételek megfelelő pontossággal igazítanak el a világnézet fogalmának kérdésében: szerinte a világnézet középponti meghatározó jegye az egyén értékelő állásfoglalása, amely lényegében gyakorlati állásfoglalás és magatartás. »Ezzel a megoldással — olvassuk ugyanott — kiragadjuk a világnézetet a metafizikai spekuláció karmaiból, a sejtelmek világából, az érzelmi élet irracionálisából, bár nem tagadjuk, hogy az értékelés maga is érzelmi gyökerekből táplálkozik.»

A világgéppel szemben való *többletet* Tankó elsősorban nem az értékelésben ragadja meg, hanem abban, hogy az alany a tárgyi vilákképet egyéni világlátási módja szerint megreformálja, *világgá*, azaz egységes jelentőségű egészszé szervezi, organizálja. Ebben a tételben nemesak az jut kifejezésre, »hogy a tényleges életritmusnak végső gyökere és *archéja* az az alapvető logikai létparancs, melyet *Hegel* úgy fejezett ki, hogy csak az *egész igaz*», hanem elsősorban és hangsúlyozottan az, hogy ez az egész, a világnézet egésze benső és elkerülhetetlen szükségességgel az egyént foglalja magában. A világnézetben »benne van az ember, az egyén egész rejlő színével és jellemével... oft van az egyén legközvetlenebb vallomása saját magáról, — arról, hogy mi az ő lényege, mi az uralkodó tevékenység, egész viszonyulásában a világhoz: a vallásos elmélyedés-e, vagy az esztétikai szemlélés, vagy a gyakorlati élet s a valóság szüntelen formálása a nagy közösségi célokra tekintő szemmel». A mellett tehát, hogy »éppen azért, mert ...a sok általános, a jelentések általánossága a leg-egyénibb módon fonódott össze világgéppé... a világnézet az ember legszemélyesebb ügye», s így benne az egyén teljeseedik meg; a világnézet éppen olyan benső szükségszerűséggel »a világon a leggyakorlatibb hatalom». »Itt ebből a közvetlen közelségből magától megvilágosodik a Kant sokszor félreértett fölfedezésének mély igazsága: hogy a gyakorlati ész adja fel a kérdéseket az elméleti, vagyis magyarázó észnek: saját maga saját magának — attól a perctől fogva, hogy ráeszmél, vagy inkább rádöbben a maga szellemi természetére, el addig, amíg a világgép alkatának titkait meri és tudja felvetni.»

Tankó szerint az ember egyéni fejlődése tulajdonképpen világnézetének kiteljesedése, az a szükségszerű folyamat, amelynek alakulásával »egyszerűsáig saját énje s ezzel szellemi *autonómiaja*

izmosodik és ezzel éppen — gyakorlati ereje: szabadsága és tisztasága, önmaga kifejlésére való ereje nő». Ez és az ilyen értelmű további fejtegetések elsősorban azt jelentik, hogy éppen a világnézet kialakulásában teljesedik ki az, amit Péter és vele együtt sokan személyiségnek mondunk, s amit Péter a világnézet »teljes jellemnyalapja»-nak tart.

Jelentenek azonban mást is: azt, hogy az embernek ezt az örök nyugtalanosságát »és annál fogva elégedetlenségét mindazzal, amit már elért... ezzel együtt az örökös készletét a magasabb, az igazabb felé...: a tökéletesedés vágyát» Tankó Kanttal és Schopenhauerrel *metafizikai ösztönnek* mondja. Még pedig olyan metafizikai ösztönnek, amely arra figyelmeztet, »hogy a *metafizikumot*...: a tökéletesség világát nem a világűr valami titkos zugában kell keresni, hanem a tapasztalataiban saját magát kifejező én mélyében». S így Tankónak Bartók Györggyel együtt vallott filozófiai felfogása a világnézetben szükségszerűen meglevő metafizikai elem tekintetében azzal nyugtatja meg a kételkedőket, hogy maga a metafizika, mint tudomány is »csak egyképpen lehet: úgy, mint a maga világát megformáló, vagyis világgépét kialakító én önmagára eszmélése».

De ugyancsak Tankó szerint éppen azért, mert a világnézet »középponti és uralkodó vonás»-a az, hogy benne »egységes képpe tömörül a tárgyi világ valósága s az ember alanyi reflexiói,... a világnézet két oldalról egyenesen belenyúlik a sejtelmességbe: egyfelől a dolgok s tehát a tapasztalatok kimeríthetetlen távlataiban fölsejlő végtelenségbe, másfelől abba a sejtelmességbe, amely az alany belsejében sejlik fel a legpragmatikusabb én előtt is, és amelyből végső elemzésben belesugárzik az egység és értelem és szín és mélység, — vagy mindennek ellentéte — a világnézet egészébe».

2. Péter tanulmányának befejező sorai szerint a tervezett világnézettan normatív jellegű; »az egyik a gyakorlati tudományok sorában». A világnézettani kutatás feladata tehát e szerint nemcsak »a típusok felismerése és alkatuknak tudományos feltárása», hanem az egyúttal a világnézet törvényszerűségeinek feltárása, rendszerbe foglalása s a tökéletes világnézet ideális magaslatai felé utat mutató elméleti erőfeszítés munkaterülete is». Meg van győződve ugyanis arról, hogy »lehetséges egy legmagasabbrendű legigazibb, legtökéletesebb világnézet», s csakis ez az »általánosan elfogadható, egyetemes érvényű legtökéletesebb világnézet» lehet kutatásaink célpontja. Tekintettel arra, hogy a világnézet fogalmában középponti jelentőségű az értékelés mozzanata, a világnézeti kutatásokban szerinte egységes szemléletté kell összeolvadnia a ténykutatásnak az értékelő állásfoglalással.

Tankóval megegyezően ő is abban látja a világnézeti kutatás alapfeltételét, hogy az egyén felől, az egyénien különbözőtől a típus felé fordul, hiszen »az egyéni jellemvonások tömörítése

magától, természetesen átvisz a típushoz» (Tankó) s mindkét szerző megegyezik abban is, hogy a világnézeti típusok leírását, elemzését és rendszerességre törekvő összeállítását elégtelennek tartja. A kutató munkának — olvassuk tovább Péter könyvében — a következő módon kell lefolynia: »kiindulásul meg kell ismerkedni a tényleges, történelmileg megállapítható világnézetekkel, hogy aztán azok kritikai vizsgálatából az értéktudomány útmutatásai mellett eljuthassunk a világnézetalakítás normáihoz: azokhoz az egyetemes elvekhez, amelyek arra adnak félreérthetetlen útbaigazítást, hogy miképpen alakíthatjuk ki a magunk világnézetét minél helyesebben, minél tökéletesebben». A világnézeti tipológia összeállításán túl, a további vizsgálatok előkészítéséül »háromféle típusort» állít fel: és pedig diachronikus (történeti), szinkronikus (egykorú) és szisztematikus, vagy rendszeres világnézetekeket». Ezekben az egyes, úgynevezett »típusalakzatok»-on belül mindenütt azt a kérdést veti fel, hogy milyen értékelési rendben épülnek fel az egyes típusok, mindenütt, az a döntő szempont, »más-e az egyik típus értékrendje, mint a másiké». Egyéb általános jellegű elhatároló kritériumot — úgy látszik — nem ismer, csak a történeti típusok megkülönböztetésénél látja »határt szabó» szempontnak a világkép változását is. A korszerű típusalakzatokról e tekintetben csak annyit mond, hogy »itt nehezebb az elhatároló végpontnak kitűzése. Itt megszakítás nélkülnek látszik az összefüggés az egyes embertől az őt mind nagyobb közösségekbe tagoló csoportokon keresztül az egész emberiség korabeli világszemléletéig.» A rendszeres típusoknál végre »kimerítő és elégséges» egyedül az értékelési rend különbségén alapuló megkülönböztetés.

Részletesebb irányítást ennek az előkészítő munkának mikéntjére nézve nem kapunk, s így nem kapunk felvilágosítást arra nézve sem, hogy mivel igazolható éppen ennek a hármastípusos felvétele: mi az őket lényegükben megkülönböztető típusjelleg? Hogyan határolhatom el pl. egy-egy történelmi kornak keretein belül jelentkező egyidejű típosorokat az u. n. történeti típusoktól, amelyekben a továbbiakból kitétszően az egyes történelmi korok összefogó világnézetét, a középkorét, a reneszánszét, a barokkét állítja egymással szembe? Mit jelent általában *mindenfajta* világnézet típus történelmi és különböző társadalmi tényezők (»foglalkozási ágak, társadalmi osztályok, települési közösségek, életkorok, vallási eltérések») által való szükséges meghatározottsága mellett a három típus elkülönítése és egymástól való elhatárolása? Nem állhat-e be időben gyökeres változás, pl. a korszerű típusalakzatokban is? Részletesebben nem foglalkozik az a kérdéssel sem, hogy ezt a »nyersanyagot» hogyan dolgozza tovább fel, csak annyit jegyez meg, hogy a végső rendezéshez szükséges magasabb szempontokat, »ezt a mélyebb bölcséleti belátást a világnézettan az értékfilozófiától nyeri».

Tankó azon az úton is, amelyen a világnézet rendszeres kutatásának kérdéséhez akar eljutni, abból a már idézett meggyőződésemből indul ki, hogy a világnézet lényegében az egyéni szellemiség legbensőbb megnyilatkozása. A világnézet »egyetemes jelentősége az, hogy ez a világ birtokbavételének és bírásának igazi eszköze«, olyan kép, »olyan képződmény, mely a maga belső mivoltából belesugározta világába a maga egyéni bélyegét«. Mindenkinek van világnézete, »nem kiváltsága senkinek, hogy világnézete van, hanem létformája az öntudatosságban megteljesedő szellemnek; — kiváltsága és egyben kötelessége annak van, akit sorsa képesít és kötelez arra, hogy mások számára is tisztázza a világnézet alkatát és értelmét...».

A világnézet tudományos kutatására, megértésére vonatkozó gondolataiban éppen az az út, annak a módszertanilag egyedül helyes eljárás módnak leírása értékes, amelyen át ő innen az értékfilozófia tanulságainak szükségszerű és megkövetelt felhasználásához eljut. »A világnézettani típuskeresés munkájában — szerinte — nevezetes tanulság az, hogy a történelmi és lélektani szálak fonódnak össze benne, úgyhogy a kettő egymást kiegészíti és megköveteli, mert ami történelem lett, először lelki folyamat és tapasztalat volt, s azért a történelmi adat végső értelmének kulcsa a lelki folyamat értelmezése; viszont azonban ez a lelki folyamat nemcsak lélektani magyarázat tárgya, a lélektanin túl, valami mélyebb rétegből is sugárzik bele abba a folyamatba, abból a rétegből, amelynek valóságát és jelentőségét Kant azzal a kérdéssel fedezte föl, hogy miféle tényezők, vagy funkciók teszik érvényessé és értékessé az ilyen meg ilyen *ténylegességgel lefolyó lelki folyamatokat*.« A világképnek és a belőle szövődő világnézetnek Tankó szerint is »mindenekfölött megbízhatónak és így véglegesnek kell lennie«, a világkép állandó gazdagodásának és tágulásának képe csak azt jelenti, »hogy bizonyosságát nem az empiria szintjén széttekintő empirikus tájékozódás adhatja meg, vagy találhatja meg, hanem a világképet megformáló tényezők apriori vagy transcendentális rétegébe betekintő pillantás, amelyik a világkép *kialakulásának elveit* képes felismerni».

Ha a világnézetre vonatkozóan a *questio facti*-n túl a *questio iuris*-ra is, vagyis arra a kérdésre is felelni akarunk, hogy »minő tényformáló törvények élnek a történelmi alakzatok mélyén«, akkor avval a fontos felismeréssel találkozunk, »hogy a világnézet megalkotásában *döntőbb szerepe van* a maga világképét megalkotó alanynak, az öntudatosságban megteljesedő szellemiségnek, mint a dolgok világának«. Ezért »a világnézet magyarázatában a kulcsot az alany oldalán kell keresni, abban a viszonyu-

lási módban, mellyel egyáltalában tárggyá formálja a tapasztalható ingereket». Mikor azután ennek az elvnek szellemében a világnézet elmélete számára azt keresi, »hogy miféle alaptípusok támadnak az alany viselkedéséből a valósággal szemben», azt tapasztalja, hogy ezeket az alapvető viszonyulásokat »az értékelő tudat végzi». Innen van az, hogy az ember egész tájékozódásában »az értékelő tudat a hegemonia és a primátus és ezzel a világkép alkotásában a döntő és irányító szerep».

Az értékelő állásfoglalás tehát azért fogalmi jegye és egyben magyarázó elve a világnézetnek, mert az értékelés az emberi élet legmélyebb, minden más tevékenységet irányító és hordozó alapfunkciója», s így »egész világképünk kialakításának természetből rendelt vezetője és irányítója...» »A tényleges vonások mindig hívebb felismerése tehát, amiben a dolgok igazi ismerete áll, egyszerűen a valóság autonómiájának mindig mélyebb elismerése és az értékelő tudat izmosodása, ami egyben az egész szellemiség, az egész én izmosodását jelenti, ez pedig szüntelen öntudatosulásában, ezzel mindig szellemibbé tisztulásában és így szabadságában nyilvánul...»

A végső szó ebben az összefüggésben Tankó álláspontján az, hogy ez az értékelő állásfoglalás értelmi magatartás, hogy tehát »tiszta elméleti viszonyulás a befejező mozzanat a világnézet és a világkép életsorsában is». Az ismerő ennek ez az »értő munkája» ugyanis, »mellyel a tapasztalataiba beletömörített jelentést felismeri és értelmezi, vagy magyarázza», három fokozatban megy végbe. »Az első fokon úgy, hogy az én egyszerűen tudomásul veszi a taláalomra elébetóduló dolgok jelentését»; — ezen a fokon »a gondolkodás még nem egy a dolgok logikájával». »Erről a szintről az a kényszerűség emeli tovább az értelmet, hogy a valósággal mindig erőteljesebben kell szembe szállania az embernek, ... a folyton igazabbá váló gyakorlat annyira érleli az értelmet, hogy egyszer nem elégti ki egyéb, mint csak a dolgok igazi objektív mivoltának ismerete... Az értelem logikája ezzel mindinkább egy lesz a dolgokéval...». A harmadik fokon azután, amelyre az a tapasztalata kényszeríti, »hogy az alannak is része van a dolgok értelmezésében», az értelem ráeszmél arra, »hogy amit a valóság egyetemes, universális alkotó mozzanatának tudott eddig is, nem egyéb, mint azon végső funkciókat kifejező fogalmak, melyekkel az alany tárgyat alkot magának a dolgok benyomásából».

»Ebben a legmagasabb fokú öneszmélésben teljesedik meg tehát az értelem munkája s ezzel természetesen a világnézet problematikája is, itt kapja meg végső és döntő megoldását s ezzel egész

Tettamanti Béla: Világnézet és világnézettan.

jellemét, mert csak most lehet tisztázni az empiria tényleges adatainak értelmét, rangját és érvényét, egyszóval, elveit, a *cognitio ex datis* csak most mélyülhet el a világnézet kérdésében *cognitio e principiis*-szé, a valóság egyes területeit magyarázó értelmi munka elvei itt lesznek végleg tisztázott elvekké.»

Tankó fejtegetései a világnézlet belső alkatát világositják meg és felfejtik e bonyolult szellemi alkotásnak legbelsőbb és alkotásnak legértékesebb szálait.

Tettamanti Béla.
